

ZORUNLU VARLIĞIN VARLIĞI *

Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristanî (ö. 548/1153)

Çevirenler: Aygün AKYOL**

Aytekin ÖZEL***

[24] İbn Sina dedi ki:

“Biz varlığın var olduğundan şüphe etmeyiz. O, **a.** Özünden dolayı Zorunlu, **b.** Özü itibariyle mümkün olup kendisinin dışındaki bir başka şeyden dolayı zorunlu diye alt kısımlara ayrılır. Tek bir şeyin hem kendi özünde zorunlu varlık, hem de aynı anda kendisinin dışındaki bir başka şeyle zorunlu varlık olması uygun değildir. Zorunlu Varlığın özünden dolayı kendisinin, ne bir tanımın parçaları ne de bir niceliğin parçaları olarak Kendini kuran birleştirici unsurlara sahip olması uygun değildir. O'nun (Zorunlu Varlık) isminin anlamını tanımlayan (Kavlü Şârih) sözlerin her bir parçası, varlık bakımından kendi özünde zorunlu olan bir başka şeye delalet etmemelidir.”

Ve dedi ki (İbn Sina):

“Kendi özünde Zorunlu Varlık tüm yönlerden zorunlu varlıktır. Kendi özünde her

* Bu çalışma, Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristanî'nin (ö. 548/1153), yeni Arapça edisyon ve İngilizce çevirisiyle Wilferd Madelung ve Toby Mayer tarafından yayınlanmış (I.B. Tauris Publishers London-New York in Association with The Institute of Ismaili Studies, London 2001) *Kitabu'l-Musaraa* adlı kitabının “Fi Vucudi Vacibu'l-Vüçud” adlı ikinci bölümünün (ss. 24–43) tercümesidir. Köşeli parantez Arapça metnin sayfa numaralarını göstermektedir. Parantez içindeki ifadeler açıklama amaçlı olup, mütercimlere aittir. Bu kitabın ilk bölümünü Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005/1–2, cilt: IV, sayı: 7–8, ss. 181-189'da “Varlığın Kısımlarının Belirlenmesi” adı altında yayınladık.

Şehristanî kitabını yedi bölüm (I-Varlığın Kısımlarının Belirlenmesi, II-Zorunlu Varlığın Varlığı, III-Zorunlu Varlığın Birliği, IV-Zorunlu Varlığın Bilgisi, V-Alemin Sonradan Olması, VI-İlkelerin Belirlenmesi, VII-Zorlu Meseleler ve Şüpheli Konular) olarak tasarlamıştır. Şehristanî kitabının ilk bölümünde İbn Sina (ö.428/1037)'nin Necat adlı kitabındaki varlık tasnifini merkeze alarak, eleştirel açıdan değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu bağlamda, İbn Sina'nın ele aldığı öz-töz-ilinti, uzayda yer kaplama, cins-tür, hal-mahal kavramlarını değerlendirerek, aralarındaki mantıksal ilişkileri analiz etmiştir. Tüm bunları bir kelamcı gözüyle ele alarak felsefi/metafiziksel görüşlerini de ortaya koymuştur. İkinci bölümde ise Zorunlu Varlık teorisini tartışmaya başlamıştır.

Kitabın önemi, İslam felsefe ve kelamında İbn Sina'nın felsefi sistemine yönelik ilk olarak Gazalî'nin (ö. 505/1111) Tehafütü'l-Felasife adlı eseriyle başlattığı eleştiri geleneğini, başka bir gelenek olarak Şehristanî'nin Kitabu'l-Musaraa adlı eseriyle devam ettirmesinden kaynaklanmaktadır. (Dimitri Gutas, İbn Sina'nın Mirası, çev. ve der. M. Cüneyt Kaya, İst. 2004, ss. 142,143.)

Bu çalışmamız esnasında katkıda bulunan Yrd. Doç.Dr. Şaban Haklı'ya, metnin temininde yardımcı olan Doç.Dr. Bedri Gencer ve Hasan Yalçın beylere teşekkür ederiz.

** Ar. Gör., Hitit Ü. İlahiyat Fak. İslam Felsefesi Anabilim Dalı, aygunakyol@yahoo.com

*** Ar. Gör., Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi, Mantık Anabilim Dalı, e-mail: aytekin@gazi.edu.tr

zorunlu varlık saf iyiliktir, saf mükemmelliktir ve saf gerçekliktir .”

Ve dedi ki (İbn Sina):

“Zorunlu Varlığın türü, [25] Kendi özünün dışındaki bir şeyle/şeyden dolayı zorunlu olmamalıdır. Zira O'nun türünün varlığı Kendisinden dolayı Kendisine aittir. Bu yüzden, varlıkla ilgili iki zorunluluğun, -varlığın zorunluluğu kavramı eşit derecede bir genellemeyle o ikisinin ya bir cinsi ya da bir gerektireni olarak genel bir kavram olacak şekilde- zorunlu varlık olmakta ortaklık etmesi imkânsızdır. Bilakis O'nun bu şekilde diğer varlıklardan ayrılması, diğerlerinden ayrılmış özünün dışındaki bir şeyden dolayı olmayıp, sadece Zorunlu Varlık olmasından dolayıdır. Üstelik özü itibariyle her mümkünün var olması ve var olmaması mümkündür. Nitekim varlık yokluğa tercih edildiğinde, kesinlikle bir 'tercih edene' ihtiyaç duyar. Mümkünlerin tümü için tercih edenin, kendi özü itibariyle mümkün olmaması gerekir, aksine mümkünler silsilesinin dışında, kendi özünde zorunlu olması gerekir.”

Eleştiri

Onun sözlerindeki çelişkileri tek tek sayacağız. Daha sonra çürütme ve iptaliyle uğraşacağız.

(Birinci Çelişki)

Onun (İbn Sina), iki kısma ayrılan varlığın zorunluluğunun eşit genellenmesiyle ilgili bir iddiada bulunan şu sözü:

“Zorunlu Varlık bazen kendi özünde ve bazen de kendisinin dışındaki bir şeyle (zorunlu) olabilir.”

Ve yine şu sözü:

“Bu yüzden, varlıkla ilgili iki zorunluluğun, -varlığın zorunluluğu kavramı o ikisinin ya bir cinsi ya da bir gerektireni olarak genel bir kavram olacak şekilde- zorunlu varlık olmakta ortaklık etmesi imkânsızdır.”

İki çelişik önermedir. Çünkü bir anlam genel olmazsa alt kısımlara ayıramaz ve şayet alt kısımlara ayrılırsa genel olur. Bundan dolayı, onun (İbn Sina) iki zorunludan birinin kendi özünden dolayı zorunlu olduğu ve ikincisinin de, başka bir şeyden dolayı zorunlu olduğuyla ilgili mazereti gerçektir. Bu ya özsel bir bölümdür ya da bir gerektirme (lazım)'dir. Zira bir özsel veya bir gerektirme genellemesi olmasaydı, onun mazereti gerçek olmayacaktı

İkinci Çelişki

[26] Onun (İbn Sina'nın):

“O'nun (Zorunlu Varlık) isminin anlamını tanımlayan (Kavlü Şârih) sözlerin her bir parçası, varlık bakımından kendi özünde zorunlu olan bir başka şeye delalet etmemelidir.”

Sözleriyle,

“Kendi özünde Zorunlu Varlık”

Şeklindeki ifadesiyle çelişmektedir. İkinci ifade üç terimi içerir: zorunlu, varlık, kendi özünde. Her bir terim ikinci (bir sonraki) terimin delalet ettiği şeyin dışında başka bir anlama delalet eder. Buna göre, bölümlenme, şöyle denilince doğru olur:

“Varlık zorunlu ve mümkün diye iki kısma ayrılır, daha sonra, zorunlu da kendi özünde zorunlu olan ve başkasıyla zorunlu olan diye iki kısma ayrılır.”

Kaçınılmaz olarak, bu kısımlardan her biri ikinci (bir sonraki) kısımda ifade edilen şeyden başka bir şeyi ifade eder ve varlık bakımından da ikincisinin (sonrakinin) delalet ettiği şeyin dışındaki şeye delalet eder. Bu açık bir çelişkidir.

Onun (İbn Sina) şöyle demesi şaşırtıcıdır:

“Zorunlu Varlık heyula ve formun bileşiminden oluşan cisim gibi nicelikle ilgili parçalara sahip değildir, bir cins ve bir ayırımın bileşiminde olduğu gibi herhangi bir tanımın parçalarına da sahip değildir ve renklilik ve beyazlıkta olduğu gibi bir genelleme ve özelleme (girişimlilik) ilişkisinin parçalarına da sahip değildir.”

Bu durumda, o (İbn Sina) imkân ve zorunluluk kısımları için varlığı nasıl kapsayıcı kıldı, sonra da zorunluluğu nasıl O'na (Zorunlu Varlık) hâs kıldı? O (İbn Sina), varlığın zorunluluğunu nasıl oldu da kendi özünde zorunluluk ve kendisinin dışındaki başka bir şeyle zorunluluk kısımları için kapsayıcı yaptı, sonra da kendi özünde zorunluluğu O'na (Zorunlu Varlık) hâs kıldı? Bu, beyazlık ve renklilikte olduğu gibi, genelleme ve özelleme (girişimlilik) unsurlarının açıklandığı bir görüş değil midir? [27] O (İbn Sina) bu taksim ve beyanlardan tamamen uzaklaşmaması halinde şunu söyleyecektir:

“Bu ismi olmayan bir geçeklik türüdür.”

Bunu Şifa'da ve başka yerlerde zikretti. Öyleyse, o (İbn Sina), bu (saçma) gerektirmeleri hatırlattı.

Ama,

“O'nun (Zorunlu Varlık) isminin açıklanması, O'nun varlığının kendi özünde zorunlu olmasıdır.”

Diyecek yukarıdaki ifadesiyle çelişmesi bunun dışındadır.

İsimsiz olan bir şeyin açıklanması ne kadar kötüdür! O (İbn Sina), keşke şöyle deseydi: ‘Söz Allah’a vardığında sakınsınlar.’

Üçüncü Çelişki

Onun (İbn Sina) şu sözü:

“Kendi özünde Zorunlu Varlık tüm yönleriyle zorunlu varlıktır.”

O (İbn Sina) bunu şu şekilde kanıtlamaya başlar: O (Zorunlu Varlık) yönere sahip olmayınca; yani ne duyulur mekânsal yönere ne de akılsal sübjektif yönere sahip olmayınca, nasıl oldu da o (İbn Sina) Zorunlu Varlığın tüm yönlerden zorunlu varlık olduğunu ispatlamada kendini zora soktu? O (İbn Sina), Zorunlu Varlığın hiçbir parçasının ve tanımının bulunmadığını açıkladıktan sonra, tüm parçaları ve tanımları açısından O'nun zorunlu varlık olduğunu kanıtlamaya çalışan bir kimse gibidir.

[28] Bundan daha tuhafı onun (İbn Sina) şu ifadesidir:

“Her zorunlu varlık saf iyiliktir.”

Biz bu ‘her’ sözcüğünün anlamını anlayamadık. Zorunlu varlıklardan hangi biri saf iyiliktir? Öyleyse o ya türdür ya da cinstir. Yahut da o (İbn Sina), bununla O'nun (zorunlu varlık) parçalara sahip bir bütün olduğunu vehmettirmek şekilde O'nun özünün her açıdan saf iyilik olduğunu mu kastetti? Hatta sözcükte bu birlik ve anlamda bu çokluk nedir?

Dördüncü Çelişki

Onun (İbn Sina) şu sözü:

“Zorunlu Varlığın türü, Kendi özünün dışındaki bir şeyle/şeyden dolayı zorunlu olmamalıdır.”

O (İbn Sina) nasıl oldu da, tıpkı güneş hakkında, “*onun türü kendi şahsındadır*” diye söylenildiği gibi, “*Zorunlu Varlığın türü kendi özündedir*” şeklinde söylemeye cevaz verdi? O (İbn Sina) Hak (c.c.) hakkında pek çok noksanlıkların olumsuzlanması, yine O'nun bir eksikliği olduğunu (olduğu anlamına geldiğini) anlamadı mı? Bu, Haşviyye arasındaki en gariban insanların ve en aşağı seviyedeki hikâye anlatıcıların şöyle demesi gibidir: Ne [29] cisimdir, ne tözdür, ne şekli olan bir şeydir, ne ölçülebilirdir, ne uzamıştır, ne yuvarlaktır, ne karedir, ne beşgendir, ne mükelleftir, ne de bileşiktir. Sıradan halk der ki: Sübhanallah! Sübhanallah! Bundan dolayı, İbn Sina, Kendi özünde Zorunlu Varlığın ispatından önce, O'nunla ilgili bu sıfatların örneklerini olumsuzlayarak kitabındaki bölümleri uzatmaya başladı. Sonra da şöyle diyerek O'nun ispatına başladı:

“Mümkünler, kendi özünden dolayı Zorunlu Varlık olana dayanır.”

Bu yüzden sanki o (İbn Sina), O'nu (Zorunlu Varlık) zihinde bir tür olarak kavradı ve yine sanki o (İbn Sina) O'nun tür olmasının gereği olan bu nitelikleri olumsuzlaştırmaya karar verdi. Daha sonra da o (İbn Sina), O'nu kendi ayniyetiyle kavradı. Mümkünlerdeki imkân deliliyle O'nu ispatladı ve onları (mümkünler) kendi özünde Zorunlu Varlık olan bir şeye dayandırdı. [30] Bu, tamamen karanlığa körce bir atış ve noksanlıkların ispatı olan noksanlıkları olumsuzlama ve tesadüften başka bir şey değildir!

O'nun (İbn Sina) dile getirdiği ve ileri sürdüğü şeylerin geçersiz kılınmasına gelince biz deriz ki:

Senin (İbn Sina);

"Biz varlığın var olduğundan şüphe etmeyiz, varlık ya kendi özünden dolayı zorunludur ya da kendi özünden dolayı mümkündür."

İfadende sen Zorunlu Varlık için bir ortak/karşılık kıldın ki bu ortak/karşılık da 'kendi özünden dolayı mümkün olandır. Buna göre varlığın, varlık bakımından iki bölüm için eşit derecede kapsayıcı olması gerekir. Bu durumda o bir cins olmaya veya cins hükmünde bir gerektiren olmaya uygun düşer. İki kısımdan birisi, bir ayırım olmaya veya bir ayırım hükmünde olmaya uygun düşen bir anlam yoluyla ayırt edilir. Böylece, Zorunlu Varlığın özü, bir cins ve bir ayırımın bileşiminden oluşur veyahut da gerektirmeler yoluyla, o ikisinin hükmünde olan şeylerin bileşiminden oluşur. Bu durum birliğe (vahdet) aykırıdır ve mutlak bağımsızlığa da aykırıdır. Zira iki manadan oluşan bir bileşik veya [31] iki sübjektif şeyden -yani bir genelleme ve özelleme (girişimlik)- oluşan bir bileşik, eksiktir ve ilk olarak kendi gerçekliğini gerçekleştirene kadar kendisini oluşturan unsurlara muhtaçtır ve ikinci olarak da kendi neliğini oluşturana kadar bir birleştirene (mürekkip) muhtaçtır.

İbn Sina şöyle derse:

"Ben varlığı iki kısım için eşit bir derecede tam bir kapsayışla genel yapmam, zira o mutavati* bir isim olmayıp müşekkek** isimlerdendir. O, Zorunlu Varlık için daha uygun ve daha öncelikli olup ve mümkün (varlık) için ise daha uygun ve daha öncelikli değildir. Müşekkek isimlerden olan şey, bir cins olmak için uygun değildir; bilakis eşit derecede tam bir kapsayıcılıkla nelikleri kapsayan mutavati isimler bir cins olmaya uygundur. Bu yüzden ne senin gerekli gördüğün şey gereklidir ne de benim onayladığım şey çürütülebilir."

* Zihindeki ve dışarıdaki fertlerini eşit derecede kapsayarak anlamı ve doğruluğu ortaya çıkan tümel bir terimdir. Seyyid Şerif Cürcanî, *Kitabu't-Tarifât*, "Mutavati" mad., ts., s. 199.

** Doğruluğu fertlerini eşit derecede kapsamayan bir tümeldir; bilakis onun bir kısmında gerçekleşmesi, diğer kısmından daha evla veya daha öncelikli veya daha güçlüdür. Seyyid Şerif Cürcanî, *Kitabu't-Tarifât*, "Müşekkek" mad., ts., s. 216.

Ben de derim ki: Sen (İbn Sina), iki yoldan ilk talep edileni istedin (musadere ale'l-matlup)*, onların ilki (ilk yol), (a1.) varlığın özünde zorunlu ve (b1.) özünde mümkün diye taksimi, [32] (a2.) varlığın kendisine daha uygun olan ve kendisi için öncel olan- (b2.) kendisine daha uygun olmayan ve kendisi için öncel olmayan şeklindeki taksimiyle aynıdır. Varlık, varlık konumu itibarıyla eşit derecede tam bir kapsayışla, söz konusu bu iki kısmı kapsar; yani varlık, ister töz ve ilintiye nispetle ilintisel olsun, ister diğer neliklere nispetle ilintisel olsun, her ikisi için özsel bir şeydir.

Sen (İbn Sina) özsel tariften, kendine göre şunu anladın: Zihinde o tarifi oluşturduğunda ve onun özsel olanını da zihnine getirdiğinde, o özsel olanı zihnine getirmedeğin sürece onu tasavvur etmen mümkün değildir. Onun zihnindeki varlığı, o özselin bulunmasıyla; sırf özselin varlığından değildir. Onun zihinden çıkması, o özselin yokluğu ile; sırf onun yokluğundan değildir. Zorunluda ve Varlıkta da durum böyledir. Zira senin için (İbn Sina) varlığı tasavvur etmeden Zorunlu Varlık tasavvur etmen mümkün değildir. Sen (İbn Sina) varlığı kaldırdığın zaman [33], zorunluluk da onun kaldırılmasıyla kalkar.

Adam (İbn Sina), bu gerektirmeye benzeyen şeyi fark ettiğinde, mutavâtî isimlerin dışında kendince bir 'kısım' icat etti; bunu da müşekkek diye isimlendirdi. Hakîmlerin (filozofların) mantığında bu yoktur ve bu şey, ne kendisini (İbn Sina) açıklıktan korur ne de bu şeyden, gerektirmeye benzeyen şey defolur. Varsayalım ki; onun 'gerçek bir kısım' olduğunu kabul etse bile, bu varlığa özgü olmaz. Bilakis birlikte, nedensellikte, doğrulukta, türlerden ve cinslerden oluşan tüm genel kavramlarda onun (varlığın) benzeri geçerli olmuş olur. O halde şu söylenebilir: Birlik, her 'bir'e uygulanır ve o (birlik) İlk Olan'a daha uygundur. İlet, gerçeklik ve başlangıç (ilke), Zorunlu Varlık'tan başka bir şeye de uygulanır; ama bunlar, O'nun için daha uygundur. Töz terimi [34], var olduğu zaman bir konuda (mevzu) bulunmaksızın var olan tüm şeyleri kapsar ki; bu aklî tözler için daha uygundur. Böylece bu temel üzerinde, mutavâtî isimler kısmı çürütülmüş olur ve hiçbir terim/lafız aynı eşitlikte bir anlamı içermemiş olur.

İkinci Yol: Biz deriz ki: Varsayalım ki varlık müşekkek bir terimdir; o zaman varlık başka bir kısım olur. Varlık her ikisini genel bir şekilde kapsıyor ve zorunluluğu da kendi özgü biçimiyle kapsıyor; bir şeyi genel yapan

* Bizzat ispatlanması gereken iddiayı ispatlanmış gibi kabul etme, diğer bir ifadeyle, ispatlanmış olduğu zannedilen sonucu öncüllerin parçası olarak farz etme şeklinde tanımlanır. Bu, kısaca, 'delilin, ispatı veya iptali istenen şeye dayandırılması' şeklinde de tanımlanabilir. İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yay., Ankara 2004, s. 280.

şey onu özel yapan şeyden farklı değil midir? Burada iki sözcükle, sözünü ettiğimiz iki yolu birleştirmek vardır ki; bunlardan her biri, bir diğerinin delalet etmediği şeye delalet ediyor. Bu salt birliğe aykırıdır.

Şayet o (İbn Sina) şöyle derse:

“Zorunluluğun anlamı olumlu olmayıp olumsuzdur veya varlığa ait olmayıp sübjektif/görecelidir, bu yüzden de O'nun özünde çokluk gerekli değildir.”

Ben de derim ki: Bizim argümanımız evvela varlık hakkındadır, sonra zorunluluk hakkındadır. Sen (İbn Sina), varlık hakkında ve onun zihindeki anlamı hakkında ne söylersin? O genel (tümel) bir önerme değil midir ve yine o Zorunlu ve mümkünü bir tür kapsayışla kapsayan bir anlam mıdır, yoksa değil midir? Şayet o Zorunlu ve mümkünü kapsayan bir anlamsa, bu durumda onun, mümkününden Zorunlu ayırt edilsin diye başka bir anlam verilmesi gerekir. Sen (İbn Sina) şunu söyleyemezsin:

“Kapsayıcı olan anlam olumsuz bir şeydir”

Zira varlık, nasıl varlığa ait olmaz? [35] Zorunluluk, varlığın pekiştirilmesidir; yani varlık O'nun özünde O'na aittir ve bu yüzden O, 'Kendisi'nin dışındaki bir şeyden istifade etmeksizin kendi kendini gerektirir. O halde O, gerekene (lazım) nasıl itibar etti ve Kendisi için özsel olanı nasıl terk etti? Şayet zorunluluk olumsuz bir şey ise, onun karşıtı olan -yani mümkün- nasıl varlığa ait bir şey olacaktır. Biz senin, varlık ve ispatın zorunlu için daha uygun olduğunu ve yokluk ve olumsuzluğun da mümkün için daha uygun olduğunu bildiğini biliyoruz. Sen varlığın zorunlu için daha uygun ve öncelikli olduğunu ve yine varlığın mümkün için daha uygun olmadığını ve öncelikli olmadığını iddia ettiğinde nasıl oldu da yukarıda uydurduğun “müşekkek” kategorisini unuttun? Onun anlamının olumsuz bir şey olduğu kabul edilse bile, bu mutlak bir olumsuzlama değildir. Bilakis bu, bir şeyin doğasında gerçekleştirilmesi uygun olan bir olumsuzlamadır. Bu (zorunlu ve mümkün) ayırmak için uygun bir olumsuzlamadır. Bu ayırma vasıtasıyla çokluk meydana gelir. Şöyle denilmesini bir tarafa bırakın:

“Olumsuzlamalar ve bağıntılar (görelilik-izafet kavramları) özde çokluğu gerektirmez.”

Zira onlar bu önermeyi müsellemtan (bir tartışmada karşı taraf açısından kabul edilmesi gerektiği varsayılan önermeler) kabul ettiler; fakat durum ileride yapılacak detaylı analizler gereğince bunun gibi (müsellemler) değildir.

O'nun (İbn Sina) şu ifadesine gelince:

“Şüphesiz genelleme ve özelleme (girişimlik) yoluyla varlık ve zorunluluk arasındaki fark, varlıkta olmayıp zihinde sübjektif/göreceli bir durumdur.”

Bu, (saçma) gerektirmenin ortaya çıkışının kabulüdür. Zira ‘cins olma’nın ve ‘ayrım olma’nın anlamı arasındaki fark, yalnızca zihinde ortaya çıkar. [36] Bu yüzden varlıkta (dış dünyada), bir cins olan ‘hayvan’ ve bir ayrım olan ‘konuşan’ bulunmaz. Bilakis bu ikisi, dış dünyada olmayıp zihindeki iki sübjektif değerlendirmedir. Tümel sadece zihinde varken, dış dünyada tümel bir şey nasıl var olabilir? Sen (İbn Sina) renklilik ve beyazlığın, dış dünyada olmayıp, zihinde iki akılsal sübjektif değerlendirme olduğunu ve varlıkta beyazın renklendirilmesinin/renkliliğinin yalnızca beyazlıktan başka bir şey olmadığını bilirsün.

Adam (konuya) geri döndü ve dedi ki: Genelleme ve özelleme yoluyla terimlerin çoğalmasından hâsıl olan (sübjektif/göreceli) değerlendirmelerin çoğalması, gerçekte Zorunlu Varlık hakkında olumsuzlama ve görelilik/bağıntı kavramlarının çoğalmasına bağlıdır. ‘O, varlığın başlangıcı (ilkesi), onun nedeni, onun irade edeni ve ilk yaratıcısıdır’, işte bizim bu ifademiz, Kendisinden yeni bir şey meydana gelmeksizin veya bir şey vasıtasıyla Kendi özünü çoğaltmaksızın, varlığın O’na olan bağıntısını ve aynı zamanda O’ndan sadır olmasının bağıntısını gösterir. Bizim ifademiz şudur: O, kendi özünde Zorunlu Varlıktır; yani başka bir şeye muhtaç olmaktan olumsuzlanan bir Öz’dür. Varlığı genelleme ve özelleme (girişimlik), Yüce Allah hakkında tek anlama gelir. Zira O’nun zorunluluğu O’nun varlığıdır, O’nun belirli bir varlık olması bir gerektirme olarak veya bir gerektirme olmaksızın Kendisini belirli kılan başka bir anlamı gerekli kılmaz. O’nun birliği Kendisini bir kılan başka bir anlamı gerektirmez; zira O, Zorunlu Varlık olduğu için “Bir”dir. Bizim ‘O olduğu için...’ ifademiz, gerçekte, bir sebep beyan etmek değildir. Bilakis bunun anlamı, O’nun yalnızca öylece olmasıdır ve bu benim şu ifademdeki anlamdır: ‘Şüphesiz Zorunlu Varlık her bakımdan sadece birdir.’ Yine benim, ‘şüphesiz olumsuzlamalar ve bağıntıların (görelilik-izafet kavramları) çokluğu, O’nun özünde birçokluğu zorunlu kılmaz’ ifadem, herkes tarafından müsellem (bir tartışmada karşı taraf açısından kabul edilmesi gerektiği varsayılan önermeler) görülen bir önermedir. Kesinlikle, bizim, ‘bu cisim şu şeye yakındır, şu şeyden uzaktır ve şöyle şöyle sığdır’ ifademize göre cismin çoğalması mümkün olmasına rağmen, cismin özünde çoğalmayı zorunlu kılmaz. Bu durumda, değişme ve çoğalmanın karakteristiklerinden uzak, kutsanmış bir Öz’le ilgili şeylerin durumu ne olacaktır? [37]

Ben derim ki: Genelleme ve özelleme (girişimlik) terimlerinin zihindeki

kavramlarının genel ve özel oluşu, dilsel terimler olmalarından dolayı değildir. Zihindeki kavramlar, sadece zihnin dışında olan şeylerle ‘tam örtüşmeleri’ (mutabakat) nedeniyle doğru olurlar. Ben ‘tam örtüşme’yle, zihindeki bir tümelin, dış dünyadaki bir tümel ile tam olarak örtüşmesini kastetmiyorum. Zira tümel bir nesne, bireylerde/dış dünyada bulunamaz. Bilakis zihindeki tümel, dış dünyadaki tikeller arasındaki her bir bireyle/varlıkla tam bir örtüşme içindedir. Bu, tıpkı zihindeki tümel ‘insanlık’ kavramının var olan veya var olmayanlar arasında her bir şahısla tam bir örtüşme içinde olması gibidir. Üstelik, bir türle diğer bir tür arasını ayırt etme, sadece özsel ayrımlar yoluyla ve her bir şahısla diğer bir şahsı ayırt etme, sadece ilintisel gereklilikler yoluyla olur.

Bu açığa çıkınca, genel varlık kavramının bir çeşit kapsayışla mümkün ve Zorunlu’yu kapsadığı açık olur. Şayet bu kapsayış, bir eşitlik derecesinde olur ise, (genel varlık kavramı) bir cins olmaya uygundur ve bu durumda bir özsel ayrıma ihtiyaç vardır. Bundan dolayı öz, bir cins ve bir ayrımların bileşiminden oluşur. Varlık her ikisini eşit derecede kapsamazsa kapsayıcı ve genel bir terim olmaktan çıkmaz ve bu durumda, özsel olan veya özsel olmayan bir diye bir ayrıma ihtiyaç vardır. [38] Demek ki; öz, genel ve özselin bileşiminden oluşur. Onun genelliği Kendi özelliğinin aynısı ise ve Kendi özelliği de Kendi genelliğinin aynısı ise, hiçbir şekilde bir genel ve özel yoktur. Bu durumda senin (İbn Sina) şu ifaden geçersiz olur:

“Varlığın var olmasından şüphe duymayız ve varlık zorunlu ve mümkün diye iki alt kısma ayrılır.”

Senin varlığı, mutlak bir şekilde Metafizik ilmi için bir konu olarak belirlemen geçersiz olur. Dahası, senin (İbn Sina) yazdığın kitaplarda anlattıkların da geçersiz olur, yani; “varlık olmak bakımından varlığın gereklilikleri” ifaden ve yine senin varlık olmak bakımından değil de, zorunlu olmak bakımından varlığın gerekliliklerini sıralaman geçersiz olur.

Şunu diyen sen (İbn Sina) değil misin?: ‘Yokluk veya var olmayış, varlık olmak bakımından O’nun karşıtıdır. Mümkün de, var olan olmak bakımından değil de, zorunlu olmak bakımından O’nun karşıtıdır. O’nun tek oluşu, zorunlu olmak bakımından Kendisi’ni gerektirir, yine aynı şekilde O’nun, sonradan olanların karakterlerinden uzak bir şekilde kutsanarak mutlak bağımsız oluşu ve yine O’nun, kâinatın tümü için bir başlangıç (ilke) oluşu da böyledir.

Onun (İbn Sina) şu ifadesine gelince:

“Olumsuzlamalar ve bağıntıların (görelilik-izafet kavramları) çokluğu özde çokluk gerektirmez.”

Bu ifade sadece kendi çevresinde doğru bulunan bir önermedir [39] ve bu önerme apodictic (yakini) olmadığı gibi; ne apaçıktır ne de yakınlık ve uzaklık analogisi dışında O'nun üzerine bir delillendirme yapılabilir. Niçin o (İbn Sina) şöyle dedi?

“Bağıntıların (görelilik-izafet kavramları) tümünün hükmü uzaklık ve yakınlık hükmündedir”

Şayet bu önerme kabul edilirse, bu durumda bağıntılar (görelilik-izafet kavramları) arasında ilintilerin çokluğunu zorunlu kılan şeyler olduğu gibi, yine onlar arasında sübjektif değerlendirmelerin çokluğunu zorunlu kılan şeyler de vardır. Bir adamın kendine ait bir oğlu olduğunda baba olması ve erkek kardeşinin bir oğlu olduğunda o adamın bir amca olması ve yine bir eylem kendisi aracılığıyla meydana geldiğinde o adamın bir fail olmasının hükmü, yakınlık ve uzaklık hükmünde değil midir? Bu, olumsuzlama açısından da aynı biçimde olur. Zira bir kılıcın kesmesinin olumsuzlanması, bir yünün kesmesinin olumsuzlanmasına benzemez.

Bunlardan anlaşılıyor ki, olumsuzlamalar çeşitli olduğu gibi, bağıntılar (görelilik-izafet kavramları) da çeşitlidir. O halde bunları kapsayan tek bir ortak hüküm, nasıl olur da tümü için verilebilir? Bağıntısal anlamlar ve olumsuzlamaya dayalı anlamlar arasındaki farkın kendisi, özdeki iki sübjektif değerlendirmenin çokluğunu zorunlu kılar! Zira sen (İbn Sina) şöyle diyorsun: Bu olumsuzlamaya dayalı bir anlam olmayıp bağıntısal bir anlamdır [40] ve yine bu bağıntısal olmayıp olumsuzlamaya dayalı bir anlamdır. Sen (İbn Sina) diyorsun ki:

“Bu, şu şu yönlerden ve yine şu şu yönlerden bağıntıdır...” ve bunların tümü sübjektiftir, akli çokluktur. Öyle ki; onların her birinden, diğerinden anlaşılmayan şey anlaşılır. Onların her bir sözcüğü, diğer sözcük tarafından delalet edilmeyen şeye delalet eder. Bu yüzden onun (İbn Sina),

“Kendi özünde Zorunlu Varlık, olumsuzlamalar ve bağıntıların (görelilik-izafet kavramları) çokluğu yoluyla çoğalmaz.”

Görüşü geçersiz olur. Biz tevhid bahsinde buna tekrar döneceğiz.

Tercih Edilen Görüş

Bizim adetimiz bağlantı noktasına isabet eden ve sivriliğini körelten güçlü bir argümanla İbn Sina'nın başına gelen hatalarını ve yanlışının nedenini okuyucuya göstererek ve bununla birlikte isabet ve doğruluk yolunu öğren-ciye göstererek her meselenin sonunda bir bölüm zikretmektir. Başarıyı veren ve yardım eden Allah'tır.

[41] Ben derim ki: Bu çelişkileri ve talepleri (problemleri) sadece İbn

Sina ve onun hikmetteki (felsefedeki) ortaklarına yönelttim. Çünkü onlar varlığı, cins genellemesiyle veya gerektirmelerin genellemesiyle 'genel' kıldılar. Onlar varlığı müşekkekler arasında kabul edip ve mutavatı olmaktan çıkarttıkları için, bu (saçma) gerektirmelerden güvenli bir şekilde kaçtıklarını zannettiler. Bununla birlikte onları, varlığı ele almak dışında ve Allah için kullandıkları 'Birlik', 'Bir olma', 'Gerçeklik', 'İyilik', 'Akıl', 'Akleden', 'Akledilen' gibi her sıfat ve sözcük ve diğerlerini, mutavatı ve müşekkek olarak değil de müşterek olarak kabul etmedikçe bu sonuçlardan (sıkıntılardan) kurtulamazlar. Onlar 'Birlik' ve 'Bir olma' kavramlarının Allah Teala'ya uygulanması ve Allah Teala'nın dışındakilere ise, sırf ortaklık yoluyla uygulanması hususunda anlaştılar. Doğruluk ve iyilik kavramları da aynı şekildedir. Zira O (Allah) gerçekliği gerçek kılan ve geçersiz geçersiz kılan anlamında gerçekliktir, yine O, kendisinden başkasının varlığını zorunlu kılan ve kendisinden başkasının varlığını yok kılan anlamında, Kendi varlığı zorunlu olandır ve yine O, hayatı ve ölümü veren anlamında 'Hayy' (Diri)'dir.

Zıtlar birbirine hasımken, ihtilaflar (farklı fikirler) da birbirleriyle davacıdır. Bu davaya bakan Yargıç, kendi davalı ve davacısından birinin yanında yer alamaz. Kendi katında iki rakipten biri de olamaz. [42] Fakat 'hak', Yargıç'ın doğruluğu ortaya çıkartması ve onu gerçekleştirmesi anlamında Yargıç için kullanılır; bu 'hak' taraflardan birinin yanında yer alıp diğerinin karşısında olması anlamında değildir. Bu yüzden de varlık ve yokluk, zorunluluk ve imkân, birlik ve çokluk, ilim ve cehalet, hayat ve ölüm, hak ve batıl, hayır ve şer, kudret ve acziyet zıt kavramlardır ki; Yüce Allah ortaklık ve zıtlıklardan münezzehtir. "Bu yüzden siz de artık bile bile Allah'a ortaklar koşmayın" (Bakara, 2/22) "Hâlbuki en güzel isimler Allah'ındır. Siz O'na o isimler ile duada bulunun ve O'nun isimlerinde sapıklık edenleri bırakın. Yarın onlar yaptıklarının cezasını çekeceklerdir." (A'raf, 7/180) Allah'ım seçilmiş kullarının hakkı sebebiyle –selam onların üzerine olsun-, bize öğrettiklerinden faydalanmamızı sağla, faydalı kıldığın şeyleri bize öğret.